

A néphagyományból a jövő példát meríthet

Andrásfalvy Bertalan néprajzkutatóval beszélget Bosnyák Sándor

● *A néprajztudományt több oldalról is megközelíthetjük. A leggyakoribb, amikor a történettudomány segédtudományának tekintik, amikor azt várják a néprajztudománytól, írja le: hogyan éltek parasztaink, pásztoraink, kézműveseink, s milyen szellemiséget képviseltek. A másik változat, amikor a régi idők nemi műveltségének értékeit — a szántás-vetés tennivalóinól a jeles napok költészetéig — mai életünkbe szeretnék átmenteni. A két megközelítés közül melyik áll hozzád közelebb?*

Nem látok ellentétet a két megközelítés között. A néphagyomány évszázadokon keresztül valamilyen logika szerint alakult ki, valamilyen szükségletet elégített ki, mégpedig nem is rosszul. A jövőben is fennállnak ezek a szükségletek, s a jövőben is ki kell elégítenie ezeket. A néprajzban olyan teljességre törekvő történettudományt látok, amely nemcsak az eseményekkel foglalkozik, hanem az életmóddal is. Vitatható, hogy mi mi-nek a segédtudománya. A történelem is lehet a néprajz segédtudománya. De mindenképpen: a szakszerű és pontos leírása annak ami volt, nincs ellentétben avval, hogy a leírtakkal a jövőben kezdeni is tudunk valamit. Az emberiségnek a reménysége az, hogy van néphagyománya, mert a maga előtt tornyosuló, szinte megoldhatatlan problémákra a néphagyomány főg javaslatokat adni. Csak jól kell ismernünk, sokkal jobban, mint eddig ismertük.

● *Az 1930-as évek végén jelent meg Györfly István nagyszabású programja, amely a néphagyományra építve akart nemzeti művelődési kialakítani. Györfly sorra vette a hagyomány valamennyi területét a szokásoktól a művészetekig, s kereste azokat a lehetőségeket, ahol a hagyomány a kor követelményeivel találkozhat. Reális, vagy almodozó volt-e Györfly, amikor a nép őrizte hagyománynak a közösségi élet egészére kiterjedő beépülésére gondolt?*

Györflynek ezt a munkáját sokan elitelően emlegették, mint munkássága szegényfoltját. Én tudományos munkának tartom, mégpedig olyan felismerésekkel, amit a későbbi idők igazoltak. Csak egy példát hozok fel. Azt írja Györfly, hogy a Gyöngyösbokréta nem oldja meg a magyar táncok megmentését. Addig a magyar táncok romlásra van ítélve, amíg a középosztály meg nem tanulja és meg nem tanítja a népnek. Ő nem mond le arról, hogy a táncnak alapvető társadalmi funkciója van, de nem látja biztosítva, hogy ez a táncművelés így fennmaradhat. Lehet, hogy olyan szavakat használt, amit a későbbi politikai szóhasználat lejáratozott, vagy csak rossz értelemben vett szavakat. Például: a középosztály. Györfly szerint a középosztályhoz tartozik, aki kizakadt a paraszti műveltségéből, már írásbeli műveltséggel, európai műveltséggel rendelkezik. Amíg a középosztály, ez a tudatos műveltségű réteg fel nem ismeri a néphagyomány értékét és maga meg nem tanulja, addig a néphagyomány a pusztulás felé tart.

Györfly már ötven évvel ezelőtt azt mondta, hogy a táncokat arra felkészült, hivatástudattal rendelkező szakembereknek le kell filmezniük, össze kell gyűjteniük a körülményeit, feltárva ezt a nemzeti mozgáskincs — és utána meg kell tanítaniuk úgy, mint a történelmet, földrajzot, biológiát és egyebet. Tényleg ez volt az egyetlen járható út, mert a magyar paraszti táncok a maguk szülőhelyén, a faluban jobbra már mindenhol elcsorvadtak. A szakemberek kezdték filmezni, tudatosan — annak értékeit felismerve — tani tották újra a táncházakban, és ma már az ifjúságnak nagy része ezért lelkesedik, ebben találja meg mozgásörömét. Györfly már akkor, ötven évvel ezelőtt látta, hogy a hagyomány megmentésének ez az útja. Ezért tartom ezt a munkáját is tudományos munkának, mert olyan következtetéseket vont le, ami a tudomány lényeg: a jövő törvényszerűségeit rajzolta meg a múltból.

● *Györfly könyvének megjelenése óta — néhány év hiján — fél század telt el, ez idő alatt a magyar társadalom alapvető változásokon ment keresztül. 1945 után a néprajzkutatók, népi írók, népből jött értelmiségiek abban reménykedtek, hogy a népi demokratikus társadalmi rendben Györfly elképzelései is megvalósulhatnak, de hamarosan nyilvánvalóvá vált, hogy a változások egészen más úton mennek végbe, a néphagyom-*

mány — értékeinek megfelelően — nem épül be társadalmi életünkbe. Kérem, vessünk számot: mi értékünk el negyven év alatt ezen a téren, s mi az, ami még várta magára, ami nélkül népre épülő, népet kifejező társadalom nem létezhet?

A fordulat éve után nyilvánvalóvá vált, hogy Györfly eszméit nagyon megterheltek. Felcős pozícióban levő szakemberek nyilatkoztak elítélően róla.

● *Kik?*

Ugyanazok, akik később leleplezték az emléktábláját. A fasizmus előkészítőjének mondták és ezzel Györfly — a népi kollégiumok mozgalmával együtt — sok ember számára veszélyes és kényes ponttá vált. Egyébként én hiszek abban, hogy akkor Györfly — és még mások, akik hasonlóképpen gondolkodtak — eszméi révén egy olyan erjedés indult meg Magyarországon, amely reneszánszát hozta volna a magyar önismeretnek és a társadalom pozitív átalakításának. Ezek az eszmék azonban nem estek egybe a hatalmon levő eszmékkel és ezért a rájuk mondott — látszatra megálló, vagy még látszatra sem megálló — rágalmak miatt passzívításba szorultak. De bizonyos részei, részletei, anélkül, hogy hivatkoznak Györflyre, lassan megvalósulásnak indultak, persze sokkal szerényebb mértékben, mint ahogy Györfly elképzelte. A néptáncmozgalom, amit annak idején a Népművelési Intézet dajkált, lassan átőnt a táncházakba, népi együttesekbe, a kórusmozgalom a Pávákörökbe. Ezek mind-mind Györfly gondolatai által valósultak meg. Kevés olyan helység volt az országban, ahol a néphagyomány annyira eleven volt, hogy spontán tudott volna fejlődni a mai viszonyoknak megfelelően, mint például Madocsán vagy Izményben. De mindenhol, ahol tudatosan, lelkiismeretesen és értő kézzel nyúltak a néphagyományhoz és társadalmi értékékként próbálták továbbadni, ott sikerrel járt. Ahol dilettánsok nyúltak hozzá, ahol csak szinpad látványosságot akartak, ahol nem a mozgásigény kielégítéséről volt szó, ott a szinpadi koreográfiai lefonnyadtak a szinpadról. A néptáncmozgalom az 1950-es évek felfutása után számszerűen visszaesett, de nem az az ága, amely valóban a néphagyomány értékeire tekintett. Úgy érzem, hogy lassan lépegetünk előre, ma már több ezer embernek, több ezer fiatalnak jelentenek a táncházak, a pávákörök művészi élményt, közösségformáló erőket.

● *A néphagyomány más területein is történt hasonló előrelépés?*

Igen, itt van például a díszítőművészeti mozgalom. A legkönnyebben járható útnak bizonyult az asszonyokat foglalkoztató himzés, amely már eljutott az iskolába is. Sok kis faluban ez jelenti az egyetlen közösséget. Nem tudjuk, hogy meddig, de mindenesetre figyelemre méltó, hogy a széptecrémésnek ez az egyszerű módja még embereket tud összehozni, lelkesíteni, esztétikai élményt adni. Ez pedig — azon túl, hogy közösséget, identitás tudatot, történelmi tudatot teremt — önmagában is érték.

Az egészen a rákfenéje, akár a tánchámozgalom, akár a kórusmozgalom, akár a színjátszás, akár a díszítőművészeti mozgalom jelenségeit nézzük — a teljesítményre való törekvés. Amikor a zene elveszti igazai értelmét. Ez persze nemcsak a népi kultúrára érvényes. A minőség megrontja a kultúrát.

● *A minőség?*

A minőség. Arról beszélnek, hogy mindent specialistákra bízunk. Aki nem tud legalább úgy énekelni, mint egy operacénekes, az ne álljon ki és ne énekeljen. Aki nem tud futni tíz másodperc alatt száz métert, az ne fusson. Pedig éppen annak van szüksége a futásra, aki gyenge, aki fizikailag rászorul a testedzésre. Annak van szüksége az énekre, akinek nincs más vigasztalása. Akinek az a hívása és abból él, annak az ének egészen mást jelent, mint annak, aki egész napi robotban viszi az élet terhét és énekelve felüldülne, de akkor már dilettánsnak számít. Annak nincs terve, nincs oktatója, nincs fellépési lehetősége, nincs közössége. Azt már elejtik, ugyanúgy, mint azt a sportolót, aki nem tud „eredményeket” elérni. Holott a zene arra való, hogy mindenki muzsikáljon, hogy mindenki énekeljen, a sport arra való, hogy mindenki sportoljon, ne csak a kiválasztottak, ne csak az olimpiai bajnokok.

Persze, ezt ki lehet forgatni, azt lehet mondani, hogy a középzszerűségnek vagyok a szószólója. Nem, én azt mondom, hogy minden embernek igénye van arra, hogy szépet alkosson, szépen énekeljen, hogy szépen mozogjon és táncoljon. Ezt nem szabad rábízni az élsportolókra, éltáncosokra, élénecesekre, mert a lényege vesz el a kultúrának.

● *A magyar parasztság életét 1945-ig olyan — a közösség által jóváhagyott — inatlan törvények szabályozták, amelyek szervesen a hagyomány világából sarjadnak. Az elmúlt negyven év alatt a társadalmi körülmények alapvető megváltoztatásával az évszázados szokások is elvesztették talajukat. A fiatalok kapcsolata például, ami az udvarlástól az esküvőig a szokások tettek átteiszőnen tisztává, újabban zavarossá vált; a család, amely néhány évtizede még szent volt, a falun is bomlásnak indult; az öregek helyzete a földhöz való viszony megváltozásával labilissá vált. Hogyan lehetett volna, s hogyan lehetne a szokásokat úgy átmenteni a jelenbe, hogy kiegyensúlyozott életünk keretei legyenek?*

A szokásokkal kapcsolatban nem tudunk jóslásokba bocsátkozni. Az, hogy én valamilyen ritusnak, valamilyen cselekménynek nem szemlélője, hanem résztvevője legyek, örök emberi igény, ugyanolyan, mint a táncolás vagy az éneklés. A közösségnek és ünneplésnek mindenki szeretne alkotó részévé, szereplőjévé válni.

A tudomány egyet tehet: rögzíti, és lehetőség szerint teljességében rögzíti, hogy eddig hogy volt; hogy a példatár, amihez visszanyúlunk, teljes legyen.

Ünnepi szokásaink nem egyetlenegy sorsfordulóval mentek veszendőbe, hanem századok óta sorvadnak. Régi szokásaink nemcsak megváltoztak, de kb. száz év óta, a magyar paraszttársadalom gyökeres átalakulásával, a kapitalista viszonyok kialakításával már súlyos csapásokat kaptak. A közösség kezdett szétesni, kezdett lemondani arról, hogy közösségnek érezze magát, hogy tagjai közösséget alkotásnak.

Osztályérdek és egyéb elválasztották az embereket. A mi feladatunk az, hogy lehetőség szerint teljességben leírjuk ezeket a szokásokat és esetleg azt is, hogy hogyan és miért bomlottak fel. Vagy milyen kísérletek történtek átalakításukra, helyettesítésükre. A néphagyományok, mint egy óriási vagy tapasztaltatárnak rendelkezésre kell állnia a jövő kultúrája számára, hogy abból válogathasson, példát meríthessen. Lehet, hogy nem fogja átvenni a szokást, de tanulni fog belőle, hogy bizonyos közösségi helyzeteket hogyan lehet megoldani, bizonyos igényeket miként lehet kielégíteni. Lehet, hogy nem abban a formában, de mégiscsak útmutatást ad. Az emberi társadalom több ezer éven keresztül működött, s ezután is működnie kell és nem fog lényegesen eltérni attól, ahogy eddig működött. Az emberi természet nem változott meg olyan lényegesen.

● *De a közönséget olyan elemi érdekek érik, amelyek szinte felrobbantják a régi szokásokat. A televízió, a rádió a mozi olyan minőket ad, amelyek egészen mások, mint ami még a mi életünknek is jellemzője volt. A filmekben úgy ölnek, kínoznak, rabolnak, mintha ez lenne a jellemző, a férfi—nő kapcsolatok háromszögében és sokszögében bonyolódnak, a jópófa — de gonosz — átéjtések mindennaposak. A szemét — amelyet a televízió képernyőjén ömlészenek be a szobánkba — el akarja és kikérzi a még egészséges közösségeket is. Lehet, hogy szélsőségesen fogalmaztam, de . . .*

Nem, nem fogalmaztam szélsőségesen. Hadd hivatkozzam Magyar Ferencnek az Új ember kettős karácsonyi számában megjelent vezércikkére. Arról ír, hogy a civilizáció szennyezzi a környezetet, hovatovább veszélyezteti az emberi létet. De van egy másik szennyeződés is, az értékek devalválódása, sárba tiprása és ez ellen éppúgy fel kellene lépni, éppúgy harcolni kellene ellene, lemondva sok mindentől, amit eredménynek vagy látszateredménynek tart a világ, hogy ezt a szennyeződést megállítsuk. Én a demokráciában bízom, mert nem igaz, hogy az emberiségben a buták és a korlátoltak vannak többségben. Annyi optimizmus van bennem, hogy az emberiség többsége jót akar, meg akar maradni, van az értékek igénye. Ha pedig demokrácia van, akkor a többség akarata fog érvényesülni és akkor ugyanúgy, mint ahogy környezetszennyeződés ellen is fellép a társadalom, a lélek szennyeződése ellen is fellép majd, s nem engedi meg, hogy egy parttalan liberalizmus jelszavával az ifjúságot elidegenítsék és tönkretegyék.

Az ilyen változások, amelyek szembe vették évszázadok nemzedékeinek a tapasztalatait, nem egyszer történtek meg történelmünkben. Az elmúlt évtizedeknek, főleg közvetlen a háború előtti éveknek nagy hajtsa volt a szociográfia, s azon belül az úgynevezett egyke-kérdés vizsgálata. Ma már egyértelműen látjuk, hogy elsősorban annak a szerény és elfelejtett falusi papnak, kákicsi Kiss Géának az írása, az Ormánság mutatót rá arra, hogy itt a parasztságra egy olyan életformát próbáltak rákényszeríteni, ami korábbi életével szöges ellentétben volt. A tudomány még mindig adós annak a magyar paraszti gazdálkodásnak a rajzával, amit az eltérő változások, főleg Dunántúlon, a török által megszállt területeken tönkretettek. Egy olyan gazdálkodási — de nemcsak mezőgazdasági, hanem egyáltalán életmodell — ment tönkre, amit érdemes lenne jobban megismerni. Ennek a gazdálkodásnak nagyon nehéz röviden összefoglalni a lényegét. Nem a földművelésre teszi a hangsúlyt. Olyan területeken virágzott fel, ahol a földművelés nem kapott vezető szerepet. Az emberek nem abból éltek meg, hogy gabonát termeltek és azt eladták, hanem állatot neveltek, állatot tenyésztettek, méhészkedtek, gyümölcsöt termeltek, halászat és így tovább. Ezt a modellt, az importált, nyugat-európai feudális modellt, amely egyszerűen megtagadta a paraszttól a halászat és a vadászat jogát — tönkretette. Ezután a földesúr az erdőben csak faanyagtermelő területet látott és nem egy falu sokoldalú kihasználható életterét, ahol le kellett, különböző szerszámokat nevelni és vágni, amiben gyűjtögetni, vadászni, csapdát állítani, gyümölcsöt termelni lehetett. Az elkülönözésekkel egy olyan modellt kényszerítettek a magyar parasztságra, amihez képtelen volt hozzáidomulni.

Lehet, hogy a pár szóval elmondottakat nem hiszi el senki, de hadd legyen bizonyíték az, hogy ahol ez a modell volt érvényben, ahol a sokoldalú gazdálkodás a maga régi jogszokásaival virágjában volt, ott később minden magyar népcsoport egykés lett és kipusztult. Kell-e ennel nyomatékosabb bizonyíték arra, hogy itt valami olyan terhet raktak a nyakára, amihez nem volt hozzászokva és nem is tudott elfogadni. Arról van szó, hogy kialakult az adott történelmi, földrajzi és gazdasági körülményeknek megfelelő kultúra és ezt meg akarták változtatni egy egészen más környezetben kialakult technológiával, jogi berendezéssel és gondolkodásmóddal.

A régi középkori magyar gazdálkodásnak is lényeges része, hogy nem a város és a falu áll egymással szemben. Tudunk falvakról, amelyek kocsiakat csináltak, ahol követ vágtak, halászatok, szőlőt műveltek, faszekondtak, faragtak stb. Az ormánsági falvak lakói állattartásból, különböző készségek készítéséből (a kocsiól kezdve az ekéig), gyümölcs-termelésből, kertészkedésből, halászatból, vadászatból éltek. Egy olyan gazdálkodás nyomatát mutatják a régi magyar árterületek, amelyhez hasonló csak Indiában vagy Egyiptomban találunk. Ez a gazdálkodás teljesen idegen volt a főleg külföldi birtokosok számára, akik a törököktől felszabadított területeken óriási birtokokat kaptak és az első dolguk az volt, hogy kitalálták a jobbágyokat a vízépítésből, a halászatból, az erdőből és így tovább.

● *Az életforma-változás, ami a török uralom után a történelem ránk kényszerített, az egyik eredményezte, amelyre, mint a társadalom betegségének súlyos tünetére, a két világháború közti figyeltek fel legjobbjaink. Az egyke — amely a két világháború között csak egyes területeket jellemzett — ma már országossá vált, olyanra, hogy évente több ezerrel csökken a magyar népesség száma. Magyarozhatjuk-e ezt a folyamatot úgy, hogy 1945 után olyan társadalmi változások történtek, amelyek lehet, hogy a népesség számára kedvezőbb szociális körülményeket teremtettek, de lelkileg annyira megterheltek, hogy ez lett a következménye?*

Az urbanizáció a születésszám rohamos csökkenésével jár, de nem mindenhol. Az embernek a jövőben való bizalmára vet fényt, hogy mer-e gyermeket szülni vagy sem. Ez önmagáért beszél, erről kár vitázni. Az a társadalom, amely nem meri szaporítani az utódait, nem bízik a jövőben.

● *A fajták szövetkezesítésével parasztaink a korábbiól alapjaiban eltérő nagyüzemi gazdálkodásra tértek át, s azt a tudást, amelyet a gazdálkodás terén évszázadokon át megszereztek, csak részben tudták hasznosítani. Jelentős veszteség érte-e mezőgazdasági kultúránkat avval, hogy folyamatos átmenet nélkül, szinte egycsapásra nagyüzemi keretek közé került, s hagyományos ismereteinek jelentős részét veszni hagyta?*

Az árterületeknek a régi gazdálkodásával sokat foglalkoztam, hogy úgy mondjam, felfedeztem azt a vizgazdálkodást, ami a fokok építésével, csatornák ásásával hallatlanul értékes együttműködést jelentett a természettel. Ha jött az árvíz, akkor nem gátak közé szorították, hanem szétvezették, lehetőleg minél szélesebben és ezzel a halastavak sorát tudták feltölteni vízzel. Olyan mennyiségű halat tudtak termelni, ami európai viszonylatban első helyet jelentett. 1308-ban egy francia szerzetes azt írja, hogy a világon a legtöbb és legjobb hal Magyarországon van. Ez nem a természet ajándéka volt, ez a természettel való együttműködésnek a következménye volt.

Ezzel szemben állt a későbbi vízrendezés, a hajóutak kiépítésének eszméje, a holland, az amerikai minta, amely el akarta hódítani a víztől a szárazföldet. Magyarország száz évig a sajnálatos árvizeknek a pusztítását éli. Mikor ezt a rendszert felfedeztem és leírtam, a vízügyesek figyelték fel rá, akik a vízügy jövőjével törődtek. Károlyi Zsigmond írta kis tanulmányomnak az előszavában, hogy egy olyan modellt fedeztem fel, ami a jövő vizgazdálkodásának is mintául szolgálhat. Függetlenül attól, hogy ez a múltban is így volt, a modern vízügyi gondolkodás is ebbe az irányba halad. A vizeknek nem a levezetése, hanem a megtartása a feladat.

A mezőgazdaság más területein is hasonló a helyzet. Visszatértek a régi magyar búzák és az azokból nemesített nagyobb termőképességű fajták, mert azoknak olyan sajátosságai voltak, amelyek megfelelték a mi földrajzi és éghajlati viszonyainknak. A mai egészségügy is vissza akarja fordítani, amit az elmúlt századokban elrontottunk. Egyre fehérebb kenyeret ettünk, mint emelkedő jólétünk jelét, most már korpás kenyeret is sütnék, mert abban pótolhatatlan vitaminokhoz juthatunk. Egyre több húst ettünk, most már egyre nagyobb szerepet akarunk adni a zöldségféléknek, hiszen régen a paraszti társadalomban minden burtján, a vadrepcétől kezdve a csalánig megegették. Azt hittük, hogy a haladás azt jelenti, ha már nem eszünk korpát, nem eszünk repcét, nem eszünk csalánt, hanem csak húst és konzerveket, amelyeket a háziasszonyok csupán meg kell melegíteni.

A modern kultúra betegségei — a szellemiek és anyagiak is — ebből az egyoldalú látszathaladásból fakadnak. Én hiszek abban, hogy a több ezer év alatt felhalmozódott tapasztalatokat nem lehet büntetlenül kidobni az ablakon. Ha egyszer már kidobtuk, utána lassan vissza kell vegyűk, ha életben akarunk maradni. Ez a mezőgazdaságra is érvényes.

● *Az anyagi kultúra után térjünk át a szellemiekre. A zene — éppúgy, mint a vizuális művészetek — több szinten él, zeneköltészetünkben a századfordulót követő évtizedekben Bartók és Kodály a népzene forrásából teremtett Európával együttlépő (sőt a nagy nemzeteket is megelőző), egyetemes igényű zeneművészetet. Példájukat mások is követték, de napjainkban úgy tűnik, hogy az ő útjaik is más és más irányba térnek. Beszélhetünk-e arról, hogy a népzene forrása kiapadt, hogy Bartók, Kodály és követőik pályájával a magyar zeneköltészetnek ez a magásra ívelő szakasza lezárult?*

Bocsáss meg, ha azt mondom, hogy ez mellékes kérdés. A mi kultúránk nem azon áll vagy bukik, hogy lesz-e világhírű zeneszerzőnk, lesz-e világhírű focicsapatunk, vagy az olimpián mi kapjuk-e a legtöbb aranyérmét. Ez tizenötöd rangú kérdés. A mi főkérdésünk az, hogy az utca embere, a volt paraszt és a munkás, és a meghasonlott fiatalok megkapja-e a művészet vigasztalását és testének szükséges edzettségét az életéhez, vagy sem? Ha megkapja, akkor annak örülnünk kell, ha nem, akkor nem vigasztal, hogy vannak világhírű zeneszerzőink, aranyérmes élsportolóink.

● *Györfly 1938-as programjában már abból indul ki, hogy a néphagyomány vált nemzeti művelődésünk meghatározójává. A helyzet az elmúlt évtizedek alatt is keveset változott, annak ellenére, hogy az ilyen változás összhangban lennie volna a szocialista társadalom jellegével. Az eredménytelenségek láttán kérdelem: van-e értelme annak, hogy ezt a gondolatot újra és újra felvesszük?*

Amíg van reményünk arra, hogy valamit változtatni tudunk, addig van értelme újra és újra kísérletezni néphagyományunk felélesztésével, még akkor is, ha már sokszor mellékvágányra jutottunk vele, vagy sárba fulladt erőlködésünk. Mert ez onmagában is olyan programot ad, ami embert nevel, és amiben áldozatokkal ugyan, de összegyűlik az a tőke, amiből egyszer lehet valami. A történelemben a nemzetek aszerint kapják jó vagy rossz sorsukat, hogy e láthatatlan kaptárba mennyi áldozatot tudtak letenni értékeikért, az egész emberiség gardagolására.

